

ЗА СМИСЪЛА ОТ ВЪЗМЕЗДИЕ. НЕОБХОДИМИ ЛИ СА ЗАТВОРИТЕ?⁴⁶

Ако вземем под внимание всички явления, бегло посочени в предната глава, ще трябва да признаем, че всяко от тях поотделно и всичките като цяло действуват в посока, която прави хората, лежали няколко години в затвора, все по-малко и по-малко пригодни за живота в обществото. От друга страна, нито едно, буквално нито едно от горепосочените влияния не води до развитие на интелектуалните и нравствени качества, не възвишава човека до по-идеално разбиране на живота и задълженията, произтичащи от него, не го прави подобър, по-човечен, отколкото е бил преди да влезе в затвора.

Затворите не подобряват нравствеността на затворниците; те не предотвратяват по-нататъшните престъпления. И неволно възниква въпросът: какво да правим с тези, които нарушават не само писания закон – това тъжно наследство от печалното минало, но и които нарушават принципите на нравствеността, написани в сърцето на всеки човек? Този въпрос занимава сега най-добрите умове на нашия век.

Имало е периоди, когато цялото изкуство на медицина-та се свеждало до предписване на някакви открити по емпиричен начин лекарства. Болните, попаднали в ръцете на лекаря, можело да бъдат отровени от тези лекарства или въпреки тях да оздравеят; но докторът винаги имал възможността да се оправдае, че е сторил това, което правят другите лекари: той не е можел да се издигне над нивото на съвременниците си.

Но нашето столетие, смело повдигнало маса въпроси, едва набелязани в предишните векове, се отнесе към медици-

ната по друг начин. Съвременната медицина не се ограничава само с лекуване на болестите, тя се опитва да ги предотврати и ние знаем какъв огромен прогрес е постигнат в това отношение благодарение на новите възгледи за причините на болестите. Хигиената е най-ефикасната област на медицината.

Такова трябва да бъде и отношението към това голямо социално явление, което сега се нарича "Престъпност", но което нашите деца ще наричат "Социална болест". Предотвратяването на болестите е най-добрият начин за лекуване...

Три големи първопричини пораждаат онова, което наричат престъпление: социални причини, антропологически и космически.

Влиянието на космическите причини върху нашите действия все още не е подлагано на цялостен анализ; но някои факти са вече точно установени. Известно е, че посегателствата върху личността (насилие, убийство и т. н.) се увеличават през лятото, а през зимата достигат максимум посегателствата, насочени срещу собствеността. Разглеждайки кривите начертани от професор Е. Фери*⁴⁷ и гледайки всъщност времето кривите на температурите и кривите, показващи количеството на посегателствата върху личността, виждаш колко паразитно е тяхното сходство: те понякога толкова си приличат, че е трудно да ги различиш. За съжаление, такива изследвания не се правят с необходимата активност, каквато заслужават, в резултат на което малко от космическите причини са анализирани във връзка с влиянието им върху човешките постъпки.

Трябва, впрочем, да признаем, че изследванията от този тип са съпроводени с много трудности, като се има

---

* Das Verbrechen in seiner Angängigkeit von temperatur. Berlin, 1882; а също: Colojanni. Oscillations termométriques et délits contre les personnes //Bibl. d'Anthropologie Criminelle. Lyon, 1886.

предвид, че повечето космически причини оказват влияние само по косвен път; така например, когато наблюдаваме колебания в количеството на правонарушенията, свързани с реколтата от зърнени храни или грозде, влиянието на космическите агенти се проявява само посредством редица влияния от социален характер. Все пак никой няма да отрече, че при хубаво време, богата реколта и произтичащото от това добро разположение на духа на селските жители, те са по-малко склонни да разрешават дребните си спорове чрез насилие, отколкото при бурно и мрачно време, когато на всичкото отгоре повредените посеви предизвикват общо недоволство. Мисля, че жените, у които имат постоянната възможност да наблюдават доброто и лошото разположение на духа у своите мъже, биха могли да ни разкажат много интересни неща за влиянието на времето върху семейното благополучие.

Така наречените "антропологически причини", на които през последните години беше обърнато голямо внимание, несъмнено играят още по-важна роля от космическите. Влиянието на наследените качества и строежа на тялото върху склонността към престъпление се илюстрира в последно време от толкова много интересни изследвания, че можем да направим напълно обосновано заключение за тази категория причини, които довеждат хората пред вратите на съдилищата. Разбира се, ние не можем напълно да се съгласим със заключенията, до които е достигнал един от най-видните представители на тази школа д-р Ломброзо*⁴⁸, особено в една от последните си работи**. Когато той посочва, че много затворници в нашите затвори страдат от недостатъци в строежа на мозъка, ние трябва да признаем този факт. Ние сме готови дори да допуснем, ако това наистина е доказано, че повечето престъпници и арестанти имат по-дълги ръце от хората, намиращи се на свобода. Освен това, когато Ломбро-

---

* L'Homo delinquente, 3-то изд. Torino, 1884.

** Sull incremento del delitto. Roma, 1879.

зо ни посочва, че най-зверските убийства са извършени от хора, страдащи от сериозни дефекти в строежа на тялото, ние можем само да приемем това твърдение и да признаем точността му. Но подобни твърдения си остават само съобщение на факта и нищо повече. И затова не можем да се съгласим с г-н Ломброзо, когато той прави извънредно широки обобщения от тези и подобни факти и изказва мисълта, че обществото има право да взема каквито мерки намери за добре по отношение на хората, страдащи от подобни недостатъци в строежа на тялото. Ние не можем да признаем правото на обществото да изтребва всички хора, които имат несъвършен строеж на мозъка, а още по-малко да затваря всички, които са имали нещастieto да се родят с много дълги ръце. Ние можем да се съгласим, че повечето от виновниците за зверските деяния, които от време на време предизвикват общественото негодувание, в умственото си развитие не са отишли по-далеч от идиотите. Така например за доказателство може да ни послужи главата на някой си Фрей, един жесток убиец, чиято снимка беше напечатана в пресата през 1886 г. Но както *не всички* в Индия се хващат за ножа в горещините, така и *не всички* идиоти и още по-малко – *не всички слабоумни* мъже и жени стават убийци, така че дори най-ревностният криминалист последовател на антропологическата школа ще трябва да се откаже от мисълта за всеобщото изтребване на идиотите, само като си помисли колко от тях се намират на свобода (някои – под надзор, а много – дори се грижат за здрави хора); а между другото, цялата разлика между тези нещастници и онези, предадени в ръцете на палача, е всъщност само разлика в обстоятелствата, при които те са се родили израснали. А нима в много напълно “порядъчни” семейства, дори в дворците, а да не говорим за лудниците, не срещаме хора, страдащи от такива недостатъци в строежа на мозъка, които д-р Ломброзо смята за типични признаци на “престъпно безумие”? Болестите на мозъка могат да допринесат за увеличаване на престъпните

наклонности; но при други условия това може и да не стане. Здравият смисъл и доброто сърце на Чарлз Дикенс са му помогнали да разбере прекрасно тази проста истина и да я пресъздаде в образа на мистър Дик⁴⁹.

И така, ние не можем да се съгласим с всички изводи на д-р Ломброзо, а още по-малко с тези на последователите му; но трябва да сме благодарни на италианския учен, че е обърнал внимание върху медицинската страна на въпроса и е популяризировал този вид изследвания. Сега всеки непредубеден човек може да направи от разнообразните и извънредно интересни наблюдения на д-р Ломброзо едно единствено заключение: повечето от онези, които осъждаме като престъпници, са хора, страдащи от някакви болести или недостатъци на организма и следователно е необходимо да ги лекуваме, а не да усложняваме болестното им състояние като ги вкарваме в затвора.

Изследванията на Маудсли⁵⁰ за връзката на безумието с престъплението са добре известни в Англия*. Като четеш внимателно работите му, непременно оставаш с впечатлението, че повечето от затворниците в нашите затвори, осъдени за насилствени действия, са хора, страдащи от някакви болести на мозъка. Нещо повече, “идеалният луд”, създаден във въображението на законниците, когото те са готови да признаят неотговорен за постъпките му, е такава рядкост, каквато е и “идеалният престъпник”, когото законът се стреми да накаже. Несъмнено съществува, както казва Маудсли, широка “междинна област между престъплението и безумието, при което на едната граница наблюдаваме известна проява на безумие и повече проява на порочност, по-точно би могло да се каже: “съзнателно желание да се причини някакво зло”; близо до другата граница наблюдаваме обратното – по-малка проява на порочността и по-голяма – на безумието. Но,

---

* Responsibility in Mental Disease. L., 1872; Body and Will. L., 1883.

добавя той, "справедливото определяне на нравствената отговорност на нещастниците, обитаващи тази междинна зона", никога няма да бъде постигнато, докато ние не се отърсим от лъжливите представи за "порока" и "злата воля"*.

За нещастие, и досега нашите наказателни институции са само компромис между старите идеи за *мъст, наказание* на "злата воля" и "порока" и на по-новите идеи за *сплашване*, при което двете идеи само в незначителна степен се смекчават от филантропически тенденции. Но ние се надяваме, че няма да мине много време, и благородните възгледи на Гризингер⁵¹, Крафт-Ебинг⁵², Депин и на някои съвременни руски, немски и италиански криминалисти ще се възприемат от обществото; и ще се срамуваме, когато си спомняме колко дълго време сме оставяли в ръцете на палачите и тъмничари-

---

* Maudslay. Responsibility; на с. 27 Маудсли казва: "Макар че към престъпника можем да се отнасяме със състрадание, все пак е необходимо да го лишим от възможността да извърши друго зло; обществото има пълно право да иска това; макар че към него можем да се отнасяме грижовно, то действителна добрина и грижовност към самия него, също и към другите, ще бъде, ако му се наложи такава дисциплина, която ще успее, ако е възможно, да възстанови неговото здраве, дори това да е каторжна работа, разбира се, такава, която е по силите му". Без да обсъждаме правото на обществото да налага на някого каторжен труд, право, в което можем определено да се съмняваме, тъй като самият Маудсли признава, че обществото само произвежда престъпници", ние можем само да изразим учудване, че човек с такъв логичен ум е допуснал, дори за миг, че затворите с каторжната работа могат да бъдат най-доброто средство за възстановяване на нечий здрав разум. Тук се сблъскваме с едно от противоречията, с които е пълен животът на англичаните и английската литература, където гениалният талант се съвместява с тесногърдото еснафство.

те хората, които сме наричали “престъпници”. Ако добросъвестните и пространни трудове на горепосочените автори се ползуваха с по-широка известност, всички ние отдавна да сме разбрали, че повечето от хората, които сега държим по затворите или осъждаме на смърт, вместо от наказание, се нуждаят от най-грижовно, братско отношение. Аз, разбира се, не смятам да предложа замяна на затворите с лудници; самата мисъл за това би била твърде скандална. Лудниците всъщност са си затвори; а тези, които държим по затворите, съвсем не са луди; те дори не винаги са на границата на “междинната област”, където човек губи контрол над действията си. Далеч съм и от идеята, която пропагандират някои – да се предадат затворите на педагозите и медиците. Повечето от хората, изпращани сега по затворите, се нуждаят само от братската помощ на околните; те се нуждаят от помощ за развиване на висшите инстинкти на човешката природа, което е било потискано или задържано от болестното състояние на организма (анемия на мозъка, увредено сърце, черен дроб, стомах и т. н.) или още по-често от позорните условия, при които израстват стотици хиляди деца и при които живеят милиони възрастни в тъй наречените центрове на цивилизацията. Но тези висши качества на човешката природа не могат да се развиват и практикуват, когато човек е лишен от свобода, и следователно – и от възможността за свободен контрол върху постъпките си; когато е откъснат от разнообразните влияния на човешкото общество. Опитайте се внимателно да анализирате което и да било нарушение на неписания морален закон и вие винаги ще установите, както е казал добрият старец Гризингер, че съответното нарушение не може да се обясни с *внезапен* импулс: “то”, казва той, “е резултат от ефекти, които дълги години силно са въздействували на човека”*. Да вземем за пример, човек, извършил някакво насилие. Съвременните съдии слепци, без много да

---

* Vierteljahrsschrift für gerichtliche und öffentliche Medicin, 1867.

мислят, го изпращат в затвора. Но човек, който не е покварен от изучаването на римската юриспруденция и се опитва да анализира преди да произнесе присъдата, ще каже нещо друго. Както и Гризингер, той ще отбележи, че в дадения случай обвиняемият не е могъл да потисне чувствата си и ги е оставил да се проявят в акта на насилие, защото подготовката на този акт се отнася към един по-ранен период от живота му. Преди да извърши този акт, обвиняемият може би през целия си живот е имал признаци на нарушена умствена дейност, които е проявявал чрез шумно изразяване на чувствата си, вдигайки врява до небесата за цяло и нещяло или оскърбявайки по най-незначителни поводи близките си; за нещастие обаче, нямало е кой още от детските му години да даде по-добра насока на нервната му впечатлителност. Корените на причините за насилствения акт, довел обвиняемия до подсъдимата скамейка, трябва да се търсят в миналото, много преди това. А ако пожелаем за задълбочим анализа, ще открием, че това болезнено състояние на ума на обвиняемия е резултат от някаква физическа болест, наследена или развила се от ненормалните условия за живот – болно сърце, мозък или храносмилателна система. В продължение на много години тези причини са оказвали влияние на обвиняемия и като резултат от цялото му действие той извършва накрая насилствения акт, с който именно се занимава бездушният закон.

Нещо повече, ако анализираме себе си, ако открито си признаем мислите, появяващи се понякога за миг в съзнанието ни, ще видим, че у всеки от нас има зародиш на онези същите мисли и чувства (появяващи се понякога едва доловими), които стават причина за актовете, квалифицирани като престъпни. Наистина ние веднага се опитваме да се отървем от подобни мисли; но ако те са намерили благоприятна почва за нови и нови прояви, ако обстоятелствата им благоприятствуват вследствие на потискане на по-благородни страсти – любов, страдание и всички онези чувства, които са резултат от

сърдечно отношение към радостите и скърбите на хората, сред които живеем – тогава тези мимолетни мисли, които пичти не забелязваме при нормални условия, биха могли да станат нещо постоянно и да се превърнат в болестна черта на нашия характер.

На това именно сме длъжни да учим нашите деца от най-ранно детство, вместо от малки да им набиваме в главите идеите за “справедливост”, проявяваща се под формата на мъст, наказание, съд. Ако възпитавахме децата си по друг начин, не бихме се изчервявали от срам при мисълта, че наемаме убийци да изпълняват нашите присъди и плащаме на надзирателите в затвора да изпълняват служба, за която нито един образован човек няма да иска да подготви собствените си деца. А щом ние самите смятаме тази служба за позорна, може ли изобщо да говорим за нейния уж нравствено въздействуващ характер?

Не затворите, а братските усилия за потискане на развиващите се у някои от нас противообществени чувства – това са единствените средства, които имаме право да използваме и можем да прилагаме в известна степен успешно по отношение на онези, в които тези чувства са се развили в резултат на телесни болести или обществени влияния. И не трябва да се смята, че подобно отношение към престъпника е утопия. Да си въобразяваме, че наказанието е в състояние да спре развитието на противообществените наклонности – това е утопия и при това подла, израснала от дълбоко егоистичното чувство: “оставете ме на мира, и нека всичко в света да си остане така, както е било”.

Много от противообществените чувства, казва д-р Брюс Томпсън*, пък и много други, сме ги наследили и това мнение се потвърждава от фактите. Но какво точно може да бъде наследено? Въображаемия белег на престъпността ли? Или нещо друго? Наследяват се недостатъчният самоконт-

---

* Journal of Mental Science, January, 1870. P. 488.

рол, отсъствието на силна воля, желанието за риск, жаждата за възбуда*, изключителното славолубие. Славолубието например в съчетание със стремежа към риск и възбудата е една от най-характерните черти на хората, които са в нашите затвори. Но ние знаем, че славолубието намира много области за изява. То може да създаде маниак, като Наполеон I или Тропман; но при други обстоятелства то вдъхновява, особено ако е предизвикано и управлявано от здрав разум, хората, които прокопават тунели и преграждат провлади, изследват арктическите морета или използват цялата си енергия за осъществяването на някакъв велик план, който те смятат полезен за човечеството. Освен това, развитието на славолубието може да бъде задържано или даже напълно парализирано от развитието на ума. Същото се отнася и за другите посочени по-горе способности. Ако човек е наследил липсата на силна воля, ние знаем, че тази черта на характера може да доведе до различни последствия в зависимост от условията на живот. Нима са малко хората от нашите мили познати, които страдат от този недостатък? И нима той е основателна причина да ги затворим?

Човечеството рядко се е опитвало да се отнася към провинилите се хора като с човешки същества; и всеки път, когато е правело подобни опити, е било възнаграждавано за смелостта си. В Клерво някои служители от болницата поня-

---

* Важността на този фактор, посочен вече от Ед дьо Кен, се доказва още и от обстоятелството, че тъй наречената престъпна възраст е възрастта между 25 и 34 години. След тази възраст стремежът към спокоен живот изключително много намалява престъпленията. Предложението на Дьо Кен (*хората, чието развитие показва престъпни наклонности, трябва да бъдат затворени или поставени под надзор, докато навършат примерно четиридесетгодишна възраст*) е типичен образец за една особена логика, която се развива при хора, работили известно време като директори на затвори.

кога ме поразяваха с добрината си към болните арестанти. А доктор Кемпбъл, който е имал много по-широко поле за наблюдения в тази област, след като работил тридесет години като лекар в затвор, казва следното: "Отнасяйки се с болните арестанти деликатно, като с дами от висшето общество (цитирам буквално), аз осигурявах образцов ред в болницата". Кемпбъл бил поразен от "една достойна за висока оценка черта в характера на арестантите, която се наблюдава дори при най-грубите престъпници, а именно – вниманието, с което те се отнасят към болните". "И най-закоравелите престъпници – пише Кемпбъл – не са лишени от това чувство". И по-нататък добавя: "... макар че много от тези хора, в резултат на предишния си безразсъден начин на живот, се смятат за закоравели и нравствено затъпели, все пак те притежават много силно чувство за справедливото и несправедливото". Всички честни хора, на които им се е случвало да си имат работа с арестанти, само могат да потвърдят думите на д-р Кемпбъл.

Къде се крие тайната на тази черта от характера на арестантите, която би трябвало особено да впечатлява хората, свикнали да смятат арестантите за същества, малко различаващи се от дивите зверове? *Служителите в затворническите болници имат възможност да изразяват присъщите на хората добри чувства и да ги проявяват.* Те имат възможността да проявят чувство на съжаление и това чувство е съпровождало постъпките им. Освен това, в болницата те са се ползвали с по-голяма свобода от другите арестанти, а онези от тях, за които говори д-р Кемпбъл, са били още и под непосредственото морално влияние на доктора, т. е. на един такъв добър и умен човек, като Кемпбъл, а не на някакъв груб унтер-офицер в оставка.

Накратко, антропологическите данни, т. е. недостатъците на строежа на тялото са една от главните причини, тласкащи хората към затвора, но на практика не можем да ги наречем "причини за престъпността". Същите антропологи-

чески недостатъци се срещат у милиони хора от съвременното прихопатично поколение; но те водят до противообществени прояви само при определени благоприятни обстоятелства. Що се отнася до затворите, то те не могат да излекуват тези патологични недостатъци: те само ги изострят; и когато човек излиза от затвора, след като е изпитвал върху себе си в продължение на няколко години неговото развращаващо влияние, той много по-малко е пригоден за живота в обществото, отколкото е бил преди да влезе в затвора. Ако обществото желае да предотврати извършването на нови противообществени постъпки, това може да се постигне само като поправи стореното от затвора, т. е. изтривайки всички онези отпечатъци, които затворът е оставил у всеки, имал нещастieto да попадне зад решетките. В отделни случаи някои от приятелите на човечеството успяват да постигнат това, но в повечето случаи подобни усилия нямат успех.

Тук трябва да кажем още няколко думи за онези нещастници, които криминалистите квалифицират като убийци по природа и които в много страни, спазвайки стария библейски закон "зъб за зъб", ги изпращат на бесилката. За англичаните може да е странно, но в цял Сибир, където има широко поле за наблюдение над различните категории заточеници, убийците се отнасят към най-добрата част от затворническия състав. Достави ми удоволствие фактът, че Михаил Деви⁵⁴, който толкова задълбочено е анализирал "престъпността" и причините ѝ в превъзходни очерци за затворническия живот, е направил същия извод*. На всички в Русия е известно, че руският закон вече в продължение на повече от едно столетие не предвижда смъртно наказание; но въпреки че по време на

---

* Той казва: "Убийствата понякога са свързани с грабеж - това не може да се отрича; но почти винаги при извършване на грабеж те са случайни и рядко предумишлени. Най-ужасното от престъпленията - предварително обмисленото убийство - обикновено е резултат от мъст или ревност, или е резултат от политическа или социална несправедливост, и по-скоро може да бъде отнесено към

царстването на Александър II и III политическите престъпници масово са били изпращани на бесилката, смъртното наказание в Русия не се прилага по отношение на криминалните престъпници, с изключение на редките случаи на осъдените от военен съд. То било отменено през 1735 г. и оттогава убийците се осъждат само на каторга в срок от 8 до 20 години (за убийство на баща или майка – на доживотна каторга), след изтичането на който принудително се заселват в Сибир за цял живот. В резултат на това Източен Сибир е пълен с освободени убийци; и въпреки това едва ли ще се намери някаква друга страна, където може да се живее и пътува с по-голяма сигурност. По време на дългите си пътувания из Сибир никога не носех оръжие; същото мога да кажа и за всички мои приятели; на всеки от тях се налагаше да пропътува всяка година от 10000 до 15000* версти из най-дивите безлюдни местности. По-нататък, както вече беше посочено в една от предните глави, броят на убийствата, извършвани от освободените убийци и от огромната маса скитници, като цяло е незначителен; докато постоянните грабежи и убийства, от които се оплакват сибиряците, се извършват обикновено в Томск и изобщо на територията на Западен Сибир, където заточават дребни криминални престъпници, а не убийци. В началото на XIX век освободени убийци с каторжни клейма често се срещали в Сибир – в домовете на чиновниците като кочияши и дори като бавачки; при това тези бавачки са се отнасяли към поверените им деца с майчинска грижовност. На онези, които биха предположили, че руснаците може би имат по-мек характер от западноевропейците, мога да им препоръчам да се запознаят с жестокостите при потушаване

извращаване на по-благородните страни на човешката природа, отколкото към житейските страсти и вълчите апетити" (Leaves from a Prison Diary. Т. 1, Р. 17).

* Верста - руска мярка за дължина = 1,06 км - Бел. прев.

на руските селски бунтове. Ще добавя само, че отсъствието на смъртно наказание и на отвратителните разговори за подробностите около тези наказания – разговори, с които много обичат да се занимават арестантите в английските затвори – е причина да не се развие у руските арестанти хладнокръвното презрение към човешкия живот.

Позорната практика на легалните убийства, която съществува и досега в Западна Европа, позорната практика на наемане за една гвинея (десет рубли) на палач* за изпълнение на присъдата, която самият съдия няма смелост да изпълни – тази позорна практика и големият духовен разврат, който тя внася в обществото, не могат да бъдат оправдани дори с твърдението, че уж предотвратявали убийствата. Отмяната на смъртното наказание никъде не е предизвиквала увеличаване броя на убийствата. И ако и досега наказват хора със смърт, това е просто резултат от срамен страх, съчетан със спомените за най-ниската степен на цивилизацията, когато законът “зъб за зъб” се е проповядвал от религията.

Но ако космическите причини – пряко или косвено – оказват толкова мощно влияние върху броя на годишните противообществени прояви; ако физиологичните причини, коренящи се в тайните кътчета на строежа на тялото, са такъв мощен фактор, който поражда правонарушения, и ако добавим към горепосочените причини за явленията, които се наричат престъпления, още и социалните причини, тогава какво остава от теориите на творците на наказателното право?

В древността е имало обичай, според който всяка комуна (клан, марка, община, верв**) се смятала като цяло отговорна за всяка противообществена постъпка, извършена от който и да е било неин член. Този древен обичай сега е изчезнал, както и много други добри отживелици от стария

---

* Du Cane. Punishment and Prevention of Crime. P. 23.

** Селска териториална единна община в Русия – Бел. прев.

общинен строй. Но ние отново се връщаме към него и след като сме преживели период на невъзпиран от нищо индивидуализъм, отново започваме да чувствуваме, че цялото общество е отговорно в значителна степен за противообществените постъпки, извършвани в него. Щом ни огряват лъчите на славата на героите от нашата епоха, ние носим и петната от позора за деянията на нашите убийци.

Всяка година стотици хиляди деца израстват в мръсотията – в буквалния и преносния смисъл – на нашите големи градове, растат изоставени сред хора, деморализирани от нестабилния живот, от несигурността в утрешния ден и от такава нищета, каквата в предишните епохи не са и могли да си представят. Предоставени на самите себе си и на най-отвратителното влияние на улицата, почти лишени от каквото и да е било родителски надзор, потиснати от страшната борба за съществуване, тези деца дори не могат и да мечтаят за щастливо семейство; но затова пък от най-ранно детство възприемат всички пороци на големия град. Те навлизат в живота, без дори да имат някакъв запаят, който би им осигурил средства за съществуване. Синът на дивака се учи от баща си на изкуството да ловува, неговата сестра от малка се приучава да се справя с не особено сложното домакинство. А децата, чиито родители трябва рано сутрин да излизат от мръсните си бърлоги и да търсят някаква работа, за да могат някакси да изкарат седмицата – тези деца навлизат в живота по-малко подготвени за него от децата на диваците. Те нямат занаят; мръсната улица заменя дома им; тези от вас, които са посещавали бедняшките кръчми и увеселителните заведения на по-заможните слоеве, знаят на какво ги учи улицата.

Да се произнасят гневни речи за склонността на този слой от населението към пиянство е много лесно. Но ако самите господа избличители бяха израснали в същите условия, в които са израснали децата на работника, на когото всяка сутрин му се налага с юмруци да си осигурява място пред вратите на доковете, едва ли много от тях биха се

въздържали и не биха посещавали лустросаните кръчми – единствените “дворци”, с които богатите са възнаградили истинските творци на блага.

Като наблюдаваме това подрастващо в нашите големи манифактурни центрове поколение, никак не ни учудва, че нашите големи градове са основните доставчици на човешки материал за затворите. Точно обратното, винаги съм се учудвал, че толкова малко от тези деца, израснали на улицата, стават крадци и грабители. Никога не съм преставал да се учудвам колко дълбоко са вкоренени социалните чувства у хората от XIX век; колко добрина има в сърцата на обитателите на тези мръсни улици; само с това може да се обясни, че толкова малко от изоставените на произвола на съдбата обявяват открита война на нашите обществени институции. И не “всяващото страх влияние на затворите”, а тези добри чувства, това отвращение към насието, тази покорност, караща бедняците да се примиряват с горчивата съдба, без да трупат в сърцата си дълбока омраза – само те, тези чувства, са преградата, която предпазва бедняците от открито потъпкване на установените обществени отношения. И ако не бяха тези добри чувства, отдавна и помен да не е останало от нашите съвременни дворци.

А в същото това време на другия край на обществената стълбица парите – този овеществен човешки труд – се прахосват с нечувано лекомислие, често само за удовлетворяване на някакво глупаво славолюбие. Докато на старците и работливите младежи често не им стига хляба и те изнемогват от глад пред вратите на разкошните магазини дворци, в тези магазини богатите харчат луди пари за безполезни луксозни предмети.

Щом всичко, което ни заобикаля – магазините и хората, които срещаме по улиците, литературата от последните години, боготворенето на парите, което се налага да наблюдаваме всеки ден – щом всичко това развива у хората ненаситна алчност за натрупване на огромни богатства, любов към

крещящия разкош, тенденция да се пилеят глупаво пари за всякаква явна или тайна цел; щом в нашите градове има цели квартали, в които всеки дом ни показва как човек може да се превърне в скот, въпреки външните причини, с които прикрива това скотство; щом за девиз на нашия цивилизован свят можем да изберем думите “Забогатявайте! Унищожавайте всичко, което срещнете по пътя си като използвате всички средства, освен онези, които могат да ви изправят на подсъдимата скамейка!”; щом с малки изключения на всички, от земеделеца до занаятчията, всеки ден им втълпяват по хиляди начини, че идеалът на живота е така да се уредиш, че друг да работи вместо тебе; щом физическият труд толкова се презира, че хората, които рискуват да се разболеят поради недостатъчно физическо натоварване, предпочитат да използват гимнастиката, подражавайки на движенията на резача или секача, вместо да се заемат наистина с рязане на дърва или копаене на земята; щом задебелите и почернели от работа ръце се смятат за нещо унижително, а да имаш копирена рокля и да можеш да стягаш юздите на прислугата се смята за признак на “добър тон”; щом литературата е химн на богатството и се отнася с презрение към “непрактичните идеалисти” – има ли смисъл да разсъждаваме за “вродената престъпност”? Цялата тази маса от фактори в нашия живот действувa в една посока: тя подготвя същества, неспособни да живеят честно, изцяло обладани от противообществени чувства!

Ако нашето общество се организира така, че всеки да има възможност постоянно да работи за общополезни цели, за което, разбира се, ще е нужно пълно преустройство на сегашните отношения между капитала и труда; ако възпитаваме всяко дете правилно като го обучим не само на науки, но и на физически труд, предоставяйки му възможност в продължение на първите двадесет години от живота си да получи знания за полезен занаят и навици честно да се труди и живее, няма да са ни нужни повече нито затвори, нито съдии, нито

палачи. Човекът е резултат от онези условия, в които е израснал. Дайте му възможност да израсне, придобивайки полезни трудови навици; възпитайте го така, че още от малък да гледа на човечеството като на едно голямо семейство, в което на нито един негов член не може да бъде причинена вреда, без това да се почувствува от широк кръг хора, а след това и от цялото общество; дайте му възможност да възпита у себе си вкус към висшите наслади, които дават науката и изкуството – наслади, по-възвишени и по-дълготрайни в сравнение с удовлетворяването на низките страсти, и ние сме сигурни, че на обществото няма да му се наложе да наблюдава толкова нарушения на нравствените принципи, колкото срещаме сега.

Две трети от всички правонарушения а именно – така наречените "престъпления против собствеността" или съвсем ще изчезнат, или ще се сведат до минимум, щом собствеността, която сега е привилегия на малко хора, се върне към истинския си източник – общината. Що се отнася до "престъпленията, насочени срещу личността", то техният брой вече бързо намалява в резултат на развитието на нравствените и социални навици, които несъмнено се развиват във всяко общество и ще продължават да се развиват, когато общите интереси на всички станат още по-близки.

Разбира се, каквито и да са икономическите основи на обществения строй, винаги ще се намерят определен брой същества, притежаващи по-силни страсти и по-малко поддаващи се на контрол от останалите членове на обществото; винаги ще се намерят хора, чиито страсти могат случайно да ги подтикнат към постъпки с противообществен характер. Но в повечето случаи страстите на хората, пораждащи сега правонарушенията, могат да бъдат насочени другаде или пък общите усилия на околните могат да ги направят почти съвсем безвредни. Сега в градовете ние живеем в изключително голяма изолация. Всеки се грижи само за себе си или в най-добрия случай и за най-близките си роднини. Егоистич-

ният, т. е. неразумният, индивидуализъм в материалните сфери на живота неизбежно ни е довел до индивидуализъм и то много егоистичен и вреден за взаимоотношенията между човешките същества. От историята са ни известни, пък и сега можем да наблюдаваме общности, в които хората са много по-тясно свързани помежду си, отколкото в нашите западно-европейски градове. В това отношение за пример може да ни послужи Китай. “Неделимото семейство” и досега е основа на обществения строй в неговите изконни области: всички членове на “неделимото семейство” отлично се познават; те се поддържат, помагат си не само когато изпаднат в материална нужда, но и в скърбите и мъките на всеки един от тях; и броят на “престъпленията” против собствеността и личността в тези области е учудващо нисък (разбира се, имаме предвид централните провинции на Китай, а не крайморските). Или пък да вземем за пример славянските и швейцарските общини. Хората в тези малки общини добре се познават и в много отношения взаимно се поддържат. А между жителите в нашите градове всички връзки са прекъснати. Старото семейство, основано на общия произход, се е разпаднало. Но хората не могат да живеят в подобна изолация и затова се развиват наченките на новите обществени групи. Възникват нови връзки: между жителите на една и съща местност, между хората, преследващи някаква обща цел и т. н. И развитието на такива нови групировки може да бъде ускорено само, ако в обществото станат изменения, водещи към по-тясна взаимозависимост и към по-голямо равенство между хората.

Въпреки всички тези изменения, все пак няма съмнения, че ще останат малък брой хора, чиито противообществени страсти – резултат от телесни недъзи и болести – ще представляват определена опасност за обществото. И затова възниква въпросът: ще трябва ли човечеството, както порано, да ги лишава от живот или да ги праща по затворите? Отговорът е категоричен. Разбира се, то няма да използва

отвратителния начин за разрешаване на това затруднение.

Имало е периоди, когато към лудите, които са били смятани за обладани от дявола, са се отнасяли по най-възмутителен начин. Оковани, те живеели в обори като животни и са всявали ужас дори у хората, които са ги надзиравали. Би било безумие в онези времена да се разковат веригите им и да се освободят. Но в края на XVIII век е появил един човек на име Пинел⁵⁵, който се осмелил да сваля веригите от нещастниците, обърнал се към тях с приятелски думи и започнал да гледа на тях като на нещастни свои братя. И онези, за които се мислело, че ще разкъсат всеки осмелил се да се доближи до тях, се събрали около своя освободител и с поведението си доказали, че той е бил прав, вярвайки в най-добрите черти на човешката природа: те не се заличават напълно дори у тези, чийто разум е помрачен от болестта. От този ден победила хуманността. На лудия престанали да гледат като на див звяр. Хората го признали за свой брат.

Веригите изчезнали, но лудниците – същите затвори – останали, и зад стените им постепенно се създава система, малко различаваща се от тази, която се използвала в епохата на веригите. Но селяните от едно белгийско селце, водени единствено от здравия разум и сърдечна доброта, посочили нов път, за чийто възможности учените, изследователи на мозъчните болести, дори и не подозирали. Белгийските селяни предоставили на лудите пълна свобода. Те започнали да ги прибират в семействата си, направили им място на оскъдната си трапеза и до себе си по време на полските работи; допуснали ги и на селските празници и вечеринки. И скоро из Европа се разнесла славата на “чудодейните изцеления”, причина за които уж бил един светец, в чиято чест е построена църква в Гел (Gheil). Лечението, използвано от селяните, било толкова просто, толкова известно и то още от едно време (това било свободата!), че образованите хора предпочели да припишат постигнатите резултати на божественото влияние, вместо да погледнат на станалото просто така, без

предразсъдъци. Но за щастие, намерили се честни и добросърдечни хора, които разбрали значението на метода на лечение, изнамерен от гелските селяни; те започнали да пропагандират този метод и използвали цялата си енергия, за да сломят инерцията на мисленето, страха и студеното безразличие на околните*.

Свободата и братската загриженост се оказали най-доброто лекарство в гореспоменатата обширна междинна област "между безумието и престъплението". Те ще се окажат също, в това сме сигурни, най-доброто лекарство и отвъд тази междинна област, от другата страна на границата – там, където започва онова, което е прието да се нарича престъпление. Прогресът се движи в тази посока. И всичко, което помага за това, ще ни приближи до разрешаването на големия въпрос – въпроса за справедливостта, който не е преставал да занимава човешките общества още от древността, но който не е възможно да се разреши с помощта на затворите.

---

* Един от тези хора е д-р Артур Митчел, добре известен в Шотландия. Вж. неговата "Insane in Private Dwellings", Edinburg, 1864; също "Care and Treatment of Insane Poor" в "Edinburg Medicall Journal", 1868.